

სელნაწერთა ინსტიტუტის
მ ო ა მ ბ ე

|

მ თ ა მ ბ ე

I

ილია აბულაძე

ძველი ქართულის ლექსიკონიდან

2. საკუთარი¹

საკუთარი ქართულში ძველიდანვე გვხვდება. იგი მოიპოვება როგორც ორიგინალურს, ისე თარგმნილ ძეგლებში. ეს სიტყვა დღესაც ფართოდ იხმარება. მისი ასეთი გავრცელება და მისგანვე წარმოებული სხვა სიტყვების არსებობა იმას მოწმობს, რომ ხსენებული სიტყვა ქართული ლექსიკონის ძირითად ფონდს ეკუთვნის.

ჯერ მარტო საბა-სულხან ორბელიანის ლექსიკონს რომ მივმართოთ², იქ შევხვდებით როგორც ამ სიტყვას, ისე მისგან წარმოქმნილ „უსაკუთარეს-სა“ და „შესაკუთრება-ს“. ამ ლექსიკონის 1928 წლის გამოცემაში რედაქტორთაგანის, პროფ. ა. შანიძის მიერ ჩართული საძიებლით „საკუთარ-ისა“ და მისგან წარმოქმნილი სიტყვებისათვის — „უსაკუთრეს-ისა“ და „შესაკუთრებისათვის“ — მარტივ ფუძედ ნაჩვენებია კუთ, რომელთანაც, გარდა აღნიშნული სიტყვებისა, დასახელებულია ლექსიკონში შესული კიდევ ერთი სიტყვა „განკუთვნა“, როგორც საერთო ფუძისა და მნიშვნელობის მქონე პირველებთან, და მითითებულია იქვე („მდრ.“-თი) ფუძითა და მნიშვნელობით რამდენადმე განსხვავებულ „კუთვნა-ზე“, რომელთანაც თავის მხრივ დასახელებულია, ერთი მხრით, ფუძითა და მნიშვნელობით ამასთან დაკავშირებული „დაკუთვნა“ და „მკუთნიკელი“ და, მეორე მხრით ფუძით რამდენადმე განსხვავებული, მაგრამ მნიშვნელობით მახლობელი ზემოთ აღნიშნული „განკუთვნა“.

საბა-სულხან ორბელიანი „საკუთარ-ს“ შემდეგნაირად განმარტავს: „ესე არს განთვსებული საქმე (+ ვითარ-უა თუალისათუს ფერი, ყურისათუს სმენა, ცხვირისათუს ყნოსა, პირისათუს გემო და ესევეითარნი საკუთარნი B)“. ამ განმარტებიდან ისე ჩანს, რომ საკუთარი ნიშნავს დამახასიათებელ მხარეს, სპეციფიკურ რამეს, თვისებას, რაც სხვებისაგან გამოარჩევს ერთ მოვლენას თუ საგანს.

„უსაკუთრეს-ზე“ საბა-სულხან ორბელიანს შემდეგი აქვს ნათქვამი: „ყამით (ყამთ) უპირველესი (უპირველესი B)“. სულ ნათელი არაა, რა უნდა გვითხრას ამით საბამ. „ყამით თუ ყამთ უპირველესი“, პირველ ყოვლისა, ხნით უპირველესსა თუ უადრინდელესს გულისხმობს, რაც ძველ ქართულში „უხუცეს-ით“ აღინიშნებოდა.

¹ პირველი წერილი („გოვარი—გუარი“) იხ. „იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება“, ტ. IV, 1952, გვ. 363—369.

² სულხან საბა ორბელიანი, ქართული ლექსიკონი, პროფ. იოსებ ყიფშიძისა და კროფ. აკაკი შანიძის რედაქციით, თბილისი, 1928.

„შესაკუთრება“ ლექსიკოლოგთან ახსნილია საკუთარი თ („საკუთარ-ყოფა“), რაც, ამ უკანასკნელის ზემორე წარმოდგენილი საბასეული განმარტების მიხედვით, ვინმესთვის დამახასიათებლობას, სპეციფიკურობას, სხვები-საგან გამორჩეულობას უნდა გულისხმობდეს.

უეჭველია, ამ სიტყვებთან დაკავშირებულად მიაჩნია ს.-ს. ორბელიანს „განკუთვნა“, როცა ის მას ასე განმარტავს: „სრულიად შესაკუთრება“. ამ განმარტებასთან მითითებულია ადგილი ბიბლიიდან (ისო 21, 14), სადაც იკითხება: „მისცა ისუ... ძეთა აპრონ მლდლისათა... ლებანა და განკუთნებულნი გარემოს მისსა, და იეთერი და განკუთნებულნი გარემოს მისსა, ესთემო და განკუთნებული გარემოს მისსა“... აქ ხმარებული „განკუთნებულ-ით“, რომლისათვის საწყისად (მასდრად) საბას „განკუთვნა“ აქვს მიჩნეული, ისეთი შესაკუთრება ირკვევა, რომელიც აკად. ივ. ჯავახიშვილის ახსნით „ქალაქისათვის გამოსაზღვრულს, გამოყოფილს აგარაკს ჰნიშნავს“³. ამდენად „შესაკუთრებისას“ მოცემული განმარტება—„საკუთარყოფა“—უპირატესად შეიძლება მიკუთვნებასა თუ კუთვნილებად ქცევას გულისხმობდეს.

ამ სიტყვისათვის („განკუთვნა“) ლექსიკოლოგს მეორეგვარი განმარტებაც ჰქონია, როგორც ეს ჩანს ლექსიკონის BC რედაქციის ნუსხებიდან: „განკუთვნა—სრულიად შესაკუთრება, გინა მსახურყოფა“. ამ სხვაგვარი განმარტებისათვის ის, როგორც მისივე ლექსიკონიდან ირკვევა, ხელმძღვანელობს ბიბლიის წიგნებიდან: იერემიას 44,3-ით, სადაც კუთვნვა მოიპოვება, ეზეკიელის 20,32-ით, სადაც დაკუთვნვაა, და დანიელის 3,12-ით, სადაც მკუთვნველი გვხვდება. ეს, უთუოდ ერთისა და იმავე ფუძისაგან—„კუთნისაგან“—წარმოქმნილი სიტყვები, მითითებული ადგილების მიხედვით, როგორც „კუთვნასთან“ და „მკუთვნ[ნ]ელ-თან“ მოყვანილ განმარტებათაგან ჩანს, მსახურებას აღნიშნავს: „კუთვნა“—(მსახურება) (ლექსიკონში განმარტება არ ახლავს, მხოლოდ მითითებაა: „44,3 იერემია“), „დაკუთვნა“—(მსახურება) (არც აქ ახლავს განმარტება, მართო მითითებაა: „20,32 ეზეკია“), „მკუთვნ[ნ]-ველი“—მსახურებელი (3,12 დანიელ)⁴. ასეთ განსაზღვრას ამოწმებს ბიბლიის უცხო ტექსტებიც, კერძოდ სომხური:

კუთვნვა: „წარსრულთა კუმევედ და კუთვნვად ღმერთთა სხუთა“—*„դի գնացին խոնկս արկանի և պաշտել զաստուածս օտարս“* (იერემია 44,3).

დაკუთვნვა: „ვიყვნეთ ვითარცა წარმართნი და ვითარცა ტომნი ქუეყანისანი დაკუთვნვად ძელთა და ქვათა“—*„ხիլციւք մեք իբրև գինժանիս և իբրև զազգս երկրի պաշտել զփայտս և զքարինս“* (ეზეკ. 20,32).

მკუთვნ[ნ]ველი: „ღმერთთა შენტა არა მკუთვნველ არიან“—*„և զդիս քի ոչ պაշտեն“* (დანიელ 3,12). სომხურში ყველგან ამ სიტყვას *պაշտել* ე. ი. მსახურება (აქ ღმერთთა, ქვათა და ძელთა) შეესატყვისება.

მსახურების, თაყვანისცემის, ზრუნვისა და მოვლის შინაარსის მატარებელი ყოფილა ქართული „კუთვნა-ს“ ბერძნული და ლათინური შესატყვისებიც: *λατρεύειν* და *colere*, როგორც ამას აკად. ივ. ჯავახიშვილი არკვევს⁵.

³ ივ. ჯავახიშვილი, ქართული სამართლის ისტორია, წიგნი მეორე, ნაკვეთი მეორე, თბილისი, 1939, გვ. 392.

⁴ ივ. ჯავახიშვილი, ქართული სამართლის ისტორია, წიგნი მეორე, ნაკვეთი მეორე, თბილისი, 1929, გვ. 394.

როგორც ვხედავთ, საბას ლექსიკონის ზემოთ განხილული, ურთიერთ-თან ახლო მდგომი ერთი წყება სიტყვები—საკუთარი, უსაკუთრესი, შესაკუთრება და განკუთვნა—ძირად ან ფუძედ კუთ-ს გვიჩვენებს, რომელიც კუთვნილების ან საგანგებო დამახასიათებელი თვისებისა თუ ნიშნის ქონების ცნებას ატარებს, ხოლო მეორე წყება—კუთვნა, დაკუთვნა და მკუთ[ნ]ველი—ფუძედ კუთ-ს აჩენს, რაც მსახურების ცნებას გადმოსცემს. „განკუთვნასთან“ საბას მიერ მოყვანილი განმარტება—„სრულად შესაკუთრება, გინამსახურ ყოფა (BC)“—უეჭველია, იმისგან წარმოდგება, რომ საბა ამ ორ ფუძეს შინაარსობლივ ერთგვარად განსხვავებულად მიიწევს.

ეს ფუძეები აღნიშნული მნიშვნელობებით — კუთვნილება-მსახურებით—ერთმანეთისაგან დაუცილებლად აქვს გაგებული და დაფასებული აკად. ივ. ჯავახიშვილს საკუთრების ცნების შინაარსის გამორკვევისას. ამაზე ის ერთგან წერს: „ცხადია, რომ საკუთარი, საკუთრება, განკუთვნა, ერთი და იმავე ძირისაგან წარმომდგარი ტერმინებია და ნაწარმოებია, როგორც სანუკვარი, თავსართი „სა“, „გან“-ისაგან, ძირისა, „კუთ“-ისა და ბოლოსართების „არი“, „რება“ და „ენა“. ამ ტერმინების პირველადი მნიშვნელობის გაგება გავიადვილდებოდა, ამ ნაწარმოებთა ძირის მნიშვნელობა რომ გვეცოდნოდა.

„საბედნიეროდ „კუთვნა“ ძველ ქართულში თავისდა-თავადაც იხმარებოდა... ირკვევა, რომ ქართული „კუთვნა“ ბერძნული *καταχειν*-ისა და ლათინური *colere*-ს, სომხური *պահել*-ის მსგავსად მსახურებას, თაყვანისცემას, ზრუნვას და მოვლას ჰნიშნავდა. ამისდა მიხედვით „საკუთარი“ თავდაპირველად (ხაზი ჩვენია, *ე. ა.*) მოსავლეის, საზრუნავისა და სათაყვანებელის აღმნიშვნელი უნდა ყოფილიყო. ამგვარად, საკუთრება ის იყო, რაც საზრუნავი და მოსავლელი, თანაც სათაყვანებელი იყო იმ საერთოსა და ზოგადისა, საზიაროსაგან განსარჩევად, რომლისათვისაც თვითოველ წევრს საგანგებო მზრუნველობა არ სჭირდებოდა. თუ „საზეპურო“ (*ე. ი. როგორც ავტორი განმარტავს—„აღამიანის პირადი საკუთრება“, ან უფრო ადრე „სეპუპრის“, ანუ წარჩინებული საგვარეულოს წევრის საკუთრება—*ე. ა.**) წარჩინებულთა საგვარეულოების წევრთა საკუთრების აღმნიშვნელი იყო (*ეს ირანული მომდინარეობის სიტყვაო, აღნიშნავს იქვე ავტორი—*ე. ა.**), „საკუთარი“ ამ ცნების ზოგადი თვისების საყოველთაო ტერმინი ჩანს და სწორედ ამით აიხსნება, რომ დროთა განმავლობაში გამარჯვებული სწორედ ეს ტერმინი აღმოჩნდა, „საზეპურო“ კი სრულებით გაქრა⁵.

ამრიგად, აკად. ივ. ჯავახიშვილს კუთ-სა და კუთნ ძირებსა თუ ფუძეებს შორის, რომელთაგან კუთ საკუთარ-საკუთრებისა და კუთვნილების ცნებას რეალურდება, და კუთნ კი მსახურება-თაყვანისცემისა და ზრუნვა-მოვლისას, საბასაებრ ურთიერთისაგან რამდენადმე გამიჯნულად კი არ წარმოუდგენია, არამედ პირველადად მათთვის მას მსახურება-ზრუნვა ნიაჩნია, ხოლო საკუთარ-საკუთრება აქიდან გამომჟავს.

შესაძლებელია, მართლაც, საკუთარ-საკუთრება და განკუთვნა სიტყვები ასეთი წარმომავლობისა იყვნენ, მაგრამ მათი ძირის, კუთ-ის პირველადი მნიშვნელობა თითქოს იგივე იყოს, რაც კუთ-ისა (= მსახურება-ზრუნვა),

⁵ ივ. ჯავახიშვილი, ქართული სამართლის ისტორია, წიგნი მეორე, ნაკვეთი მეორე, გვ. 394.

ზოგიერთი ძველი ქართული წერილობითი წყაროთი, რომლებიც მაშინაც, როცა აკად. ივ. ჯავახიშვილი თავის ნაშრომს აქვეყნებდა, გამოუცემელი იყო და დღესაც უმთავრესად ხელნაწერების სახითვეა დაცული, როგორც ქვემოთ ვნახავთ, სხვაგვარად წარმოგვიდგება.

VIII—IX სს-ში ბერძნულიდან თარგმნილი ერთ-ერთი ძველი. შესული X ს-ის ცნობილ შატბერდულ კრებულში (S—1141), სახელდობრ გრიგოლ ნოსელის „კაცისა შესაქმისათჳს“, ერთგან, მერვე თავში, ორგან ხმარობს ხსენებულ საკუთრებას.

ხელის დანიშნულების შესახებ აქ ნათქვამია:

ა) „ხოლო უკუეთუ ვინმე თქუას, ვითარმედ საკუთრებაჲ ჳელთაჲ მსახურებისათჳს სიტყუერისა არს, არავე შესტეთს...“ (გვ. 21), რაც ნიშნავს: „თუ ვინმემ თქვას, რომ ხელთა სპეციფიკურობა, საგანგებო დამახასიათებელი თვისება. მეტყველის (ე. ი. ადამიანის) სამსახურია, არ შეცდება-ო“

ბ) „ხოლო აწ ოდეს მოეცნეს ჳელნი გუამსა, მოცალე ქმნულ არს პირი სიტყუა-გებად და საზრახავად. და საკუთრებაჲ კაცისაჲ ჳელნი არიან, რამეთუ დამბადებელმან დაჰბადნა კაცისა თანა განმარჯუებისათჳს სიტყუაობისა“ (გვ. 26), რაც ნიშნავს: „ხოლო ეხლა, როცა მოეცა სხეულს ხელები, პირი ირჯება სიტყუა-პასუხისათვის და სამეტყველოდ. კაცისათვის დამახასიათებელი, სპეციფიკური თვისება ხელებია, რადგან შემოქმედმა შექმნა [ისინი] კაცთან ერთად მეტყველების წარმართვისათვის“.

რომ მართლაც ასეთი მნიშვნელობა აქვს მოყვანილ ადგილებში საკუთრებას, ეს ნათლად ჩანს ჩვენი ძველის ძველი სომხური ტექსტიდანაც, რომლის ბერძნულიდან თარგმნა VIII ს-ის ავტორს სტეფანოს სივნიელს ეკუთვნის. იქ, პირველ შემთხვევაში, ეს სიტყვა (საკუთრება) გადმოცემულია *აიანაძჩინ ჩან*-ით, რაც „საგანგებოს, სპეციფიკურს, განსაკუთრებულ რამეს“ აღნიშნავს, ხოლო მეორე შემთხვევაში *კათილკ აიანაძჩინ*-ით, რაც იმასვე ნიშნავს.

ასევე, ამავე ნაწარმოების მე-16 თავში ერთგან ნათქვამია, რომ კაცს „ადიდებენ, რომლისა საკუთრებანი იგი მუმლთა და თავუთაცა შინა იპოვებიან-ო“ (იგულისხნება ოთხი ძირითადი ელემენტი, — „ნივთი“ ანუ „სტუქისი“, გვ. 52). სომხურში სათანადო ადგილს სწევრია: *ეიოილქჩან მაროკაქჩინ რნილქხანს ჳიორხს, იჯ ფითაფჩინ ფჩ [ქ]ნტსანს აი მძჩჩს ს მილქსნ კათილქხანს აიანაძჩინლქჩან ფ...*. „საკუთრება-ს“ აქ *კათილქხანს აიანაძჩინლქჩან* უდრის, რაც ნიშნავს „განსაკუთრებულ თვისებას“.

სომხურისებრ ჩვენებას ეპოულობთ აღნიშნულ შემთხვევებში ამ ძველის გიორგი მთაწმიდლის (XI ს.) შესრულებულ თარგმანშიც. აქაც ყველგან „საკუთარი და თჳსია“ ნახმარი. პირველი მაგალითის „საკუთრებაჲ“ გადმოცემულია „საკუთარი და თჳს-ით“, მეორისა „თჳსი და საკუთარ-ით“, ხოლო უკანასკნელისა „თჳსებ-ით“. „საკუთარი“ და „თჳს-ი“ (აქიდან „თჳსება“) ერთმანეთის სინონიმებია: „თჳსი“ ანუ ზოგჯერ „განთჳსებული“ იგივე საკუთარია“ (საბასაც სწორედ ამ სიტყვით ჰქონდა ახსნილი, როგორც თავშივე ვნახეთ, „საკუთარი“: „საკუთარი ესე არს განთჳსებული საქმეო“). აქიდან, „თვისება“ ანუ „საკუთრება“ სომხური *კათილქჩან* ან *აიანაძჩინლქჩან*-ია.

კარგად ჩანს ეს შესატყვისობანი ხსენებული ძველის მე-16 თავისავე ერთ ადგილს, სადაც ჩვენთვის მისაწვდომ ნუსხებში ვკითხულობთ:

„და ანას განყოფასა (დაბადებელი და დაბადებული) კუალად შეუდგს თითოვეულსა საუა: და სხუად საკუთრებად, რამეთუ ვწამებთ, ვითარმედ დაუბადებელი იგი ბუნებად შეუცვალებელ აოს თუასაგან წესოსა უკუნისამდე, ხოლო დაბადებული არა არს გარნა შეცვალებითა...“

(S-1141, გვ. 57)

„და ესევეთარისა ამის განთვსებისა განყოფილება მან და კუალად სხუათა განთვსებათა შემდგომებაა შემოიყვანა... რამეთუ დაუბადებელი იგი ბუნებაა უქცევლადცა არა და უცვალებელ და მარადის ერთსა ზედა ჰგიეს, ხოლო დაბადებული თვნიერ ცვალებისა შეუქლებელ არა...“

(გ^წი მთაწმ. თარგმანი).

*ჩასკ აკაოქსი აი-
ან პნაი ირი -
ქსან უანსა და-
ნიი ქქან ვარძსა
აკიყე კასილი-
ქსანე კაროქ არ-
არ...*

(ძველი სომხური თარგმანი).

ამ ადგილიდან ნათლად ჩანს, რომ უძველესი ქართული თარგმანის „საკუთრებას“ გიორგი მთაწმიდლის თარგმანით უდრის „განთვსება“, ხოლო ძველი სომხური თარგმანით *აიან პნაი ირი. ქქან* და *კასილი. ქქან*, რაც ნიშნავს „სპეციფიკობას“, „განსაკუთრებულ თვისებას“.

ძველ ქართველ ავტორებთან „განთვსებულ-ის“ (იგივე „საკუთარ-ის“) განსაზღვრებასაც ვხვდებით. მაგ., არსენ ვაჩეხაძე (XII ს.) იოანე დამასკელის „წყაროჲ ცოდნისაჲს“ პირველი ნაწილის, ე. წ. დიალექტიკის, თარგმანის მეხუთე თავში მას შემდგენიარად განმარტავს: „განთვსებული არს, რომელი საყოველთაო და მხოლოდ მისა ოდენ და სამარადისოდ იყოს“ (მაგალითისათვის მოკინრობა დასახელებული, როგორც ყველა კაცისათვის საერთო მოკლენა და მუდმივი, „დაღათუ არა სამარადისოდ იტუმვეს მას-ო“).

მოკლენათა თუ საგანთა გასარჩევად გამოსაყოფი კერძო თვისებისა თუ ნიშნის წინაარსის მატარებელი რომ არის ზემოთ მოყვანილი მაგალითების მიხედვით „საკუთრება“ და „საკუთარი“, ეს ნათლად ჩანს „უსაკუთრების“ ხმარებიდანაც ძველ ქართულში.

ამ ტერმინს ჩვენ ძველად ეფრემ მცირესთან ვხვდებით.

ეფრემ მცირეს თავისი „სამოციქულოს თარგმანებისათვის“, რომელიც, როგორც თვითონ აცხადებს, ბერძნულ ენაზე არსებული სხვადასხვა თარგმანებისაგან, უპირატესად იოანე ოქროპირისა, გადმოიღო ქართულად და გიორგი მთაწმიდლის სამოციქულოს წიგნთა ტექსტისათვის შეუწყვია, დაურთავს წინასიტყვაობა⁶, სადაც აღნიშნავს, რომ ბერძნულ თარგმანებათა და ლექსიკონთა მიხედვით სამოციქულოს გიორგი მთაწმიდლისაგან ნათარგმნ ქართულ ტექსტს ალაგ-ალაგ შესწორება და შეცვლა დასპირვებია. ამ შესწორებასა თუ „შეცვალებას“ ის მხოლოდ თავის კომენტარიებში წარმოადგენს და ასაბუთებს. ანასთან სთხოვს ყველას, რომ მის თარგმანებებსა თუ კომენტარიებში შესწორებული და შეცვლილი სიტყვა არავინ გადაიტანოს გიორგის ტექსტში მისი დიდი ავტორიტეტის გამო ყველასა და კერძოდ მის თვალში.

⁶ საქმე მოციქულთა ძველი ხელნაწერების მიხედვით: „ძველი ქართული ენის ძეგლები,“ თბილისი, 1949, გვ. 029—031.

იმის ხაზგასასმელად, თუ რომელ სიტყვას დასჭირვებია შესწორება და „შეცვალება“, მას ნათქვამი აქვს, რომ „სიტყუანი, სადაცა შემიცვალებიან, კიდესა სტიქონისასა იოტაჲ დამისუამს და შინა, სიტყუაჲს წინაჲთ, ესე ვითარმეჲ უსაკუთრესი“. მაშასადამე, ასეთი სიტყვებისათვის მას მითითება გაუქვთებია, პირობითი ნიშანი—იოტა, ხოლო თვით ტექსტში დაუსვამს „უსაკუთრესი“. უსაკუთრესი ჩვენ, ისე როგორც აკად. ნ. მარსაც, პირობითი ნიშანი გვეგონა⁷, მაგრამ ეხლა, როცა „საკუთარ-ისა“ და „საკუთრების“ მნიშვნელობის გარკვევა დავისახეთ მიზნად, ბუნებრივად ხელახლა მივუბრუნდით ეფრემ მცირის ხმარებულ „უსაკუთრეს-ს“ და მივმართეთ მისი „სამოციქულოს თარგმანების“ ერთ-ერთ ხელნაწერს, რომელიც საქართველოს სსრ მეცნ. აკადემიის ხელნაწერთა ინსტიტუტის ქართულ ხელნაწერთა ერთ-ერთ კოლექციაშია დაცული (A—390). ამ ხელნაწერის შესწავლით ეხლა ირკვევა, რომ „უსაკუთრესი“ პირობითი ნიშანი კი არაა, არამედ გარკვეული მნიშვნელობის ტერმინია, რომელიც წინათ განიილულ „საკუთარსა“ და „საკუთრებას“ უკავშირდება.

ეფრემ მცირე თავის კომენტარიებს შემდეგნაირად აგებს. იგი იღებს სამოციქულოს წიგნებს და თანმიმდევრულად ყოველ თავს აახლებს განმარტებას ანუ თარგმანებას, როგორც ვთქვით, ბერძნული წყაროებიდან გამოკრებილს. განსამარტავი ტექსტი „მოციქულისა-ჲს“ წარწერით წინ უძღვის კომენტარიებს. ეს ტექსტი, როგორც თვით აცხადებს, მას უცვლელად მოჰყავს გიორგი მთაწმიდლის მიერ ნათარგმნი სამოციქულოდან. ამას მოსდევს თარგმანება აგრეთვე წარწერით: „თარგმანი“. როცა ეფრემი წინმდებარე ტექსტის გარშემო განმარტებას ათავსებს, ზოგან აღგენს, რომ კანონიკურად მიჩნეული, ე. ი. გიორგი მთაწმიდისეული ქართული ტექსტის ესა თუ ის ადგილი ან სიტყვა ზედმიწევნილების მიზნით „შეცვალებასა“ თუ შესწორებას მოითხოვს, რასაც ის განმარტებაშივე ახდენს, ისე რომ ყოველ ასეთ ადგილს აახლებს წინ სიტყვებს: „უსაკუთრეს არს ესრეთ“. ასე მაგ., ეფესელთა ეპისტოლის I თავის 23-ე მუხლის განმარტებისას საჭირო გამხდარა წარმძღვანებული კანონიკური ტექსტის რამდენადმე შეცვლა, რომელიც, როცა მას ამ ტექსტის გვერდით ვათავსებთ, შემდეგს სურათს გვიშლის თვალწინ:

მოციქულისაჲთარგმანი

„და იგი მოსცა მთავრობად ზემთა ყოველთა ეკლესიასა, რომელ-იგი არს გუამი მისი, აღსავესებაჲ იგი, რომელმან ყოველივე ყოველსა შინა აღავესო“.

„უსაკუთრეს არს ესრეთ: და იგი მოსცა თავად ზემთა ყოველთა ეკლესიისა, რომელ არს გუამი მისი, აღვესებაჲ ყოვლისავე ყოველსა შინა აღმავსებელისაჲ“.

ანდა ეფესელთა III თავის მე-18 მუხლის განმარტებისას:

„რადთა შეუძლოთ წარწევნად ყოველთა თანა წმიდათა...“

„წარწევნისასა“ ესრეთ უსაკუთრეს არს: რადთა შეუძლოთ მიწთომად ყოველთა თანა წმიდათა...“

როგორც მოყვანილი მაგალითებიდან ჩანს, ეფრემ მცირე გიორგი მთაწმიდლის მიერ ნათარგმნ ტექსტს გამოიწველილავს, დედანთან ზედმიწევნილო-

⁷ საქმე მოციქულთა ძველი ხელნაწერების მიხედვით: „ძველი ქართული ენის ძეგლები. 7“, თბილისი, 1949, გვ. 029, შენიშვნა.

ბისათვის ზოგიერთ სიტყვას თავის კომენტარებში ასწორებს ან ცვლის და ასეთი შეცვლა-შესწორებისათვის ზოგად არგუმენტად ის მოჰყავს, რომ „ესრეთ უსაკუთრეს არს-ო“, ე. ი. საკუთრად ასეა, ამნაირად უფრო ზედმიწევნითია, კერძოდ ასეაო.

გრიგოლ ნოსელისა და იოანე დამასკელის დამოწმებულნი ნაწარმოებნი, ისე როგორც ეფრემ მცირის „სამოციქულოს თარგმანება“ საღვთისმეტყველო-ფილოსოფიური ძეგლებია. მათში აქ განხილულ სიტყვებს სწორედ დარგისადმი შესაფერისი იერი დაჰკრავს. მაგრამ აღნიშნული სიტყვების ხმარება იმავე მნიშვნელობით სხვა დარგის ნაწერებშიც გვხვდება. ასე მაგ., VIII—IX სს-ში თარგმნილად მისაჩნევ ნაწარმოებებში იოანე ოქროპირისა და ეფრემ ასურისა, რომელთა ნაწერები დამრიგებლობითი ხასიათისა არიან და X ს ს 30-იანი წლების იმ კლარჯულ ხელნაწერში მოიპოვება, სადაც დავით მამფლის ხსენებაა აღბეჭდილი⁸, ორგან ვხედებით „საკუთარ-ს“.

ა) **ჟგან-ლა-იგონნეთ საქმენი სოფლისანი საქუთარნი და საერთადონი**“.

(იოანე ოქროპირი: ებისტოლე, რომელი მიუწერა თევდორეს მთავარსა ჰრომისასა. „მამათა სწავლანი“, გვ. 115,25).

ბ) „**რომლისა თანა არს სიყუარული, არარაჲ განიჩემის საქუთრად თავისა თვისისა, არამედ რომელი აქუნ, სხუათათჳს ჰნებაუნ**“.

(ეფრემ ასური: სიყუარულისათჳს, „მამათა სწავლანი“, გვ. 236,4)

პირველი მაგალითისათვის მოგვეპოვება სომხური შესატყვისი ადგილი, სადაც იკითხება: **„გმთაჲ აბ ფაჯხარჩხა გჩიყა, ფაიანაჲ ჩინსა დასაარსაკაჲ ქსარ...“**¹⁰, რაც ნიშნავს: „შეიგნეთ სოფლის ზრუნვანი, კერძო და საზოგადო“⁹. ამრიგად, „საკუთარ-ი“ აქ იხმარება კერძოს, პირადის (**აიანაჲჩინს**), ხოლო „საერთადო“ საზოგადოს, საერთოს (**დასაარსაკ-ის**) აზრით. უფრო მკვეთრად „საკუთარის“ შინაარსი მეორე მაგალითიდან ირკვევა. აქაც იგი კერძოს, პირადს, სათავისოს ანუ თვისს აღნიშნავს.

ამნაირად, ტერმინები „საკუთარ-ი, საკუთრება“ და „უსაკუთრეს-ი“ თავისი კუთ ძირით ძირითადად ძველ ქართულში გადმოსცემს ცნებას, დაკავშირებულს სპეციფიკურს, კერძოს, პირადს, ცალკესა (←ცალკერძსა) და სათავისოსთან, ანუ თვისთან.

ენახოთ ეხლა, რა მიმართებაშია ამათთან „განკუთნება“.

ამ სიტყვასაც ძველიდანვე ვხვდებით ჩვენს წერილობით წყაროებში. „მოციქულთა საქმის“ უძველეს რედაქციაში, რომლის ნუსხებს X-ს-დან მოუღწევია ჩვენამდის, ერთგან ვკითხულობთ: „...ჰრქუა მათ სულმან წმიდამან: **„გამომიჩიენით მე და გამომიკუთნენით ბარნაბა და სავლე საქმესა, რომელსა მე უწოდი მათ“** (13,2). სხვა ნუსხებს, ისე როგორც სხვა ენებზე არსებულთაც, ეს ადგილი „და გამომიკუთნენით-ის“ გარეშე მოეპოვებათ. ასე მაგ., „მოციქულთა საქმის“ სომხურ ტექსტში ვკითხულობთ: **„საჲ ჴიიჩინსილერ. ირიჯხესჲ ჩნაჲ გრანარაასა სე მსაღიისა ჩიყირბ, კირ ჴიჯხესაჲ ჴ**

⁸ ილია აბულაძე, ქართული ზმნის იშვიათი ფორმები VIII—X სს-ის ძეგლების მიხედვით, სტალინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, ტ. 53, თბილისი, 1954, გვ. 131—132.

⁹ მამათა სწავლანი X—XI ს-თა ხელნაწერების მიხედვით, „ძველი ქართული ენის ძეგლები, 8“, თბილისი, 1955.

¹⁰ **მოქალაქის ნუსხეგრანის ბაჲრ, ქსნხაჲ, 1861, გვ. 23.**

„*სა იკოსა*“, სადაც მხოლოდ „გამომიჩინეთ მე—*იოკუსტე ქანა*“ მოიპოვება. ქართულში (მოყვანილ უძველეს რედაქციაში), როგორც ჩანს, „და გამომი-კუთნენით“ სინონიმური ცალია წყვილში: გამომიჩინეთ მე და გამომიკუთ-ნენით; იგი საგანგებო აღნიშვნისა თუ აქცენტისათვის არის გამოყენებული. გამომიკუთნით და მომიჩინეთ, ან დამიწესეთ, მომაკუთნეთო, არის ნიათ აზრი. რომ ასე უნდა გვესმოდეს ეს ადგილი, ამას მისი სხვა ვარიანტიც მოწმობს, რომელსაც ვხვდებით ე. წ. „უდაბნოს მრავალთავში“: „გამომიჩენით (ე. ი. მომაკუთნეთ) მე ბარნაბა“ და სხვ. (167v).

ამ შინაარსით ეს სიტყვა („განკუთნვა“) სხვაგანაც არა ერთგზის გვხვდება. ასეა ეს სიტყვა წარმოდგენილი დაკით მამფლის სახელთან დაკავ-შირებულ ზემორე დასაბელებულ ერთ კრებულში, რომელშიც შესული მასალა VIII—IX სს-ის თარგმანს უნდა წარმოადგენდეს. აქ ვკითხულობთ:

ა) „უკუეთუ განუკუთნეთ თავნი ჩუენნი მცნებათა ღმრთისათა, არა დამომდენ ჩუენ ზედა“...

(მამათა სწავლანი, გვ. 37,1).

ბ) „და ჩუენ ერად თჳსა განგკუთნ[ნ]ა და მონად თჳსა განგუაწესნა და საყუარელად თჳსა გკჩინნა...“

(მამათა სწავლანი, გვ. 100,11).

გ) „ევრძთვე რომელმან განუკუთნა თავი თჳსი მკედრად უფლისა, მან იკნა თავი თჳსი შუთთაგან ამის სოფლისათა“...

(მამათა სწავლანი, გვ. 117,23).

დ) „...რამათა განუკუთნეთ თავნი თქუენნი მორჩილებასა და შუტრაცხე-ბასა და სიყუარულსა და ეკრძალენით ურჩებასა ურთიერთას“...

(მამათა სწავლანი, გვ. 271,13).

ყველგან აქ „განკუთნვა“ მიჩენის, მიკუთვნების, განჩინებისა და განწესების შინაარსით არის ნახმარი (რუაულად რომ ითქმის *отре-длѣннѣ* და სომხურად—*იოკუსტე*). „განკუთნვა—*იოკუსტე*“ ხშირად გამოყოფას, გამოცალკევებას, გამოორჩევასა და გამოსაზღვრებას ნიშნავს და ეს, როგორც ვნახავთ, პირველადი ჩანს მათთვის. ამ აზრით არის სწო-რედ ნახმარი ზემოთ აღნიშნული „განკუთნებული“ საბას მიერ „განკუთნი-სათვის“ დამოწმებულ ბიბლიის წიგნში (ისო 21,14), რომელსაც სომხურით *ყათიღესაქ*, ე. ი. გამოყოფილი, გამოცალკევებული, გამოსაზღვრებული (აქ ქალაქის უბანი) შეესატყვისება.

ლევიტელთა 27,21-ით „განკუთნებულ-ის“ ეს სომხური შესატყვისი *ყათიღესაქ (ჩერს ღხრქჩრ ძჩ ღათიღესაქ ჟახანაჯან ხეჩეჩ ქ ცალიაბ)* ბაქარი ბიბლიაში გადმოცემულია „განჩემებულ-ით“ (ეითარცა-იგი ქუეყანა განჩემებული მღვდლისა იყოს იგი სამკვდრებელი მისსა). „ჩემება“ სულ-ხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონში განმარტებულია როგორც დამისება, ე. ი. როგორც განკუთნვა; ამდენად, მაშასადამე, ის („დამისება“) იგივე „თუგება-განთუგება“, რაც, როგორც ვნახეთ, ენაცვლება ხოლმე „საკუთრება-ს“ გიორგი მთაწმიდელთან (იხ. გვ. 160—161).

„საკუთარი“ და „განკუთნვა“ მნიშვნელობით, როგორც ვხედავთ, ერთი და იგივე ჩანს. „საკუთარი—საკუთრება—უსაკუთრესი“, როგორც ვნახეთ კერძობა—განთვისება—სპეციფიკრობა, ე. ი. გამოცალკევება საერთოსაგან, რაც უახლოვდება „განკუთნე-ის“ მნიშვნელო-

ბას—გაოყოფას, გამოცალკეება-გამოშორებას, გამორჩევა გამოსაზღვრებას ან მიჩემება-დამისება-მითვისებას.

დამორება „საკუთარ-ისა“ და „განკუთნვისა“ არც „კუთნვა-დაკუთნე-საგან“ (ე. ი. ღმერთთა და კერპთა მსახურებისაგან, იხ. გვ. 159) შეინიშნება, თუ კი მოვიგონებთ „მოციქულთა საქმის“ იმ ადგილს, რომელიც ზემოთ მოვიყვანეთ („პრქუა მათ სულმან წმიდამან: ვამომირჩინეთ ზე და განომიკუთნენით ბარანაბა და საელე საქმესა, რომელსა მე უწოდი მათ“), საიდანაც ჩანს, რომ „გამოკუთნვა“ პირთა გამორჩევა, გამოყოფა გარკვეული საქმის შესასრულებლად (ქრისტეს მოაღვრების ქადაგებისა). „კუთნვა-დაკუთნვაშიც“, მასასადაბე, იგივე გამორჩევა-გამოყოფა, განჩინებ-განწესება და განთვისებაა (მსახურებისათვის), რაც „საკუთარ-საკუთრება უსაკუთრესსა“ და „განკუთნვაში“ შეენიშნეთ. ამრიგად, ნათლად დასტურდება „კუთ“ და „კუთნ“ ფუძეთა ახლობელობა და კავშირი.

„კუთ“-სა და „კუთნ“ ფუძეთა შორის რომ, მართლაც, არსებობს კავშირი, ანაჲ მათი ეტიმოლოგია გვიჩვენებს.

„კუთ“ ძირი, რომელიც გამოიყოფა „საკუთარ-საკუთრება-სა“ და „უსაკუთრება-ში“, ჩვენ „კუთნა“-ში წარმოგვიდგენია „კუთნ“ ფუძის სახით. „საკუთარი“ აქ ზმნის მიმღობის ფორმაა, პილებული „სა-კუთნ-არ“-ისაგან (ზღრ. საბას ლექსიკონის „საკეთიარი“). რომ „უე“-დან შეიძლება „უ“ მიგველო შეკუმშვის საფუძველზე, ამის სამოწმოდ შემდეგი ნიმუშები გამოგვადგება: საკუთრ-ი → საკუთრხი (საკუთრთხი—ესე არს მსხუერპლი მრგულიად დასაწუგლი“ 50,18 ფსალ.; საკურთხეველი—მსხუერპლის საცავი“ 50,18 ფსალ.—საბა), კუედა → კუდომა, მკუდარ-ი; წყუედა → მწყუდარი და სხვ.

„საკუთარ-ის“ კუთ ძირის „კუთნ“-ისაგან წარმომავლობა ამ სიტყვის (საკუთარ-ის) შინაარსს გვსაბავს, როგორც „გამოაყოფს, გამოსაკეთს, გამოსარჩევს, გამოსაცალკეებელს, გამოსაკერძობელს“, ანდა იმას, რითაც უნდა „გამოიყოფს, გამოიკეთოს, გამოირჩიოს, გამოცალკეედეს, გამოიკერძოს“.

კუთნ ფუძე კუთ(←კუთნ)-ისაგან მრმდინარე ჩანს ნართაული ნართით.

ქართული არა ერთი ზმნის ფუძეში არც თუ იშვიათად ვხვდებით თემის ნიშანთა წინ, ფუძეში, ასეთ ნარს, ხშირად ხმოვან-წარმდევანებულს, რომელიც მაწარმოებელი ჩანს ახალი ფუძისა (ხშირად გარდაუვალი ზმნისაგან გარდამავლის საწარმოებლად). ასეთებია მაგ.: ძლუ-ან-ვა || ძლუ-ან-ება, სტუ-ან-ვა, ქს-ენ-ება, გან-რ-ინ-ება, ცბ-უნ-ება, ცთ-უნ-ება, შე-ქლუ-ნ-ება და სხვ. ზოგიერთ მათგანს ნასახელარი ზმნის ფუძეშიც ვხვდებით, როგორც მაგ., ტყუ-ენ-ვა, სტუ-ინ-ვა. ზოგჯერ თემის ნიშნის წინ მყოფი ფუძისეული ნ მრმდინარე ჩანს ან-ისაგან, ეტყობა კუმშვის საფუძველზე. ასე, მაგ., „მოციქულთა საქმის“ უძველეს ნუსხებში პარალელურად ვხვდებით ფორმებს: „ე-ზლუ-ან-ვოდა“ და „ე-ძლუ-ნ-ებოდა“ (18,7)¹¹, რაც უდრის გვიანდელი ნუსხების „ეზღვრებოდა“-ს.

¹¹ საქმე მოციქულთა ძველი ხელნაწერების მიხედვით გამოსცა ილია აბულაძემ. ა. შანიძის რედაქციით: „ძველი ქართული ენის ძეგლები, 7,“ თბილისი, 1950.

„მიძლუნაბა“ (=მიძლუნა, მითრთვეა) ან ამოღებული გვხვდება ძველადვე: „ძლუნსა სათანადოსა მიუძღუნებ ნ ვულსა წრფელთასა“ (მამათა სწავლანი, 242,3). ან ამოღებულია ხოლმე ნასახელარ ზმნებში სხვა შემთხვევებშიც: „მოყურე → მოყურება; მოყუსი → მოყუსება“...

როგორი წარმოშობისაც არ უნდა იყოს „კუთნვა“-ში ფუძისეული ნ-, იგი ახალი ზმნის ფუძის მაწარმოებელი ჩანს „კუთ ← კუეთ“ ფუძისაგან¹².

ჩვენს მოსაზრებას, რომ კუთ და მისაგან ნაწარმოები საკუთარი—საკუთრება—უსაკუთრესი, ერთი მხრით, და ამ კუთ-ისაგან წარმოქმნილი კუთნ ფუძე, თავის მხრით ნაწარმოები ზმნებითა და სახელზმნებით—კუთნვა, დაკუთნვა, განკუთნვა, გამოკუთნვა, განკუთნებული, მკუთნველი, მეორე მხრით, საბოლოოდ კუეთ ზმნის ფუძისაგან ამოდიან, ისე რომ კუთ და კუთნ ძირსა თუ ფუძეს უპირველეს ყოვლისა კუეთა-ს ცნებისაგან მოაქვთ თავიანთი მნიშვნელობა (გამოკვეთა, გამოყოფა, გამოსაზღვრა, გამორჩევა, გამოცალკეება, გამოკერძოება, განთვისება¹³, განჩემა, გამოკუთვნება), სომხური ენის მონაცემებითაც მტკიცდება.

ზემოთვე, კუთ და კუთნ ძირისა თუ ფუძისაგან ნაწარმოები სიტყვების შინაარსის ძიებისას გაირკვა, რომ საკუთარ-ს სომხურში *აიანძჩხ* ან *კათილქ* შეესატყვისებოდა და საკუთრება-ს *აიანძნილქჩხ*, *აიანძნალირიქჩხ* ან *კათილქჩხ*; უსაკუთრეს-ი კი, თუ ამ შესატყვისობებიდან ამოვალთ, *კასიყაყჩხ* ან *კასიყარყარ* იქნება. განკუთნებული სომხური სათანადო ტექსტით *გათილყხალ* იყო, ხოლო განკუთნვა—*ირიკლ* და დაკუთნვა—*ყაჯილქ*. ამ შეატყვისობათაგან ქართულ ტერმინებს უმეტესად *კათილქ*, *კათილქჩხ* და *გათილყხალ* უდგას გვერდით, შემდეგ კი *აიანძჩხ* და *აიანძნილქჩხ*, *აიანძნალირიქჩხ* მოდის. ესენი ურთიერთის სინონიმებია.

აიანძჩხ სა და *აიანძნალირიქჩხ*, *აიანძნილქჩხ*-ში სახელი *ანძ* „თავი თუნი“ გამოიყოფა და *აი* წინდებული; მაშასადამე, მისი ქართული ზედმიწევნითი შესაბამისი „თუნი-განთუხებულია“, რომელიც, როგორც აღვნიშნეთ, იგივე „საკუთარია“. *აიანძნილქჩხ* ნაწარმოებია *აიანძჩხ*-იდან, *ილქჩხ* სუფიქაი აბსტრაქციული სახელის მაწარმოებელია; მაშასადამე, მისი ქართული შესატყვისი „თუხება-განთუხება“ (= „საკუთრება“) არის.

მათილქ, რაც *კათ* ძირისა და *-ილქ* მაწარმოებელი სუფიქსისაგან შედგება, ქართულ „საკუთარს“ უდრის, ხოლო *კათილქჩხ* — „საკუთრებას“. ერთიცა და მეორეც სათავეს *კათილქ* || *კათიანსლქ* ზმნიდან იღებს, რაც „კუეთას, ქრასა და სხლვას“ ნიშნავს.

გათილყხალ ნამყოზ მიმღებობაა *გათილქ* || *გათიანსლქ* ზმნისა, რასაც ქართული ბიბლიიდან, როგორც აღვნიშნეთ, „განკუთნებული“ შეესატყვისებოდა. მისი ზმნის ზედმიწევნითი შესაბამისი კი ქართულიდან „გამოკუთნვაა“.

მათილქ, *კათილქჩხ* (საკუთარი-საკუთრება) და მათი წყარო *კათილქ* || *კათიანსლქ* (კუეთა, ქრა, სხლვა), ისე როგორც *გათილყხალ* (განკუთნებული) და *გათილქ* თუ *გათიანსლქ* (გამოკუთნვა) სომხურში წარმომავლად ითვლებიან *ნათ-ანსლქ* ზმნიდან, რომელიც უპირატესად „კუეთას“ აღნიშნავს¹⁴:

¹² ან ნ-ს შესახებ იხ. ვ. თოფურიას „ქართველურ ენაა სიტყვაწარმოებიდან“, III: -ენ, მ-არ, სე-, -აქა აფიქსებისათვის. 1. -ენ ბოლონათი ქართულ ზმნაში, სტალინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, ტ. XV. 1940, გვ. 41—45.

¹³ „განთუხება“ (რაც, როგორც ვნახეთ, იგივე „საკუთრება“-ა) რომ „გაყოფა-გამოკუთნებას უკავშირდება, ეს ძველი ქართულის ზოგიერთი მოწმობითაც ჩანს. ასე მაგ., „კაცისა შესაქმნისათუ-ის“ შატბერდულ ნუსხაში (S—1141, გვ. 43) რომ „განთუხება“ სწერია, ის ამავე ძველის გიორგი მთაწმიდისეულ თარგმანში „განკუთნათ-თია“ წარწოდვნილი. — „რამეთუ ვერ ეგების განთუხებაჲ შეყოფილისაჲ ბუნებით“ (S—1141, გვ. 43) = „არცა ეგების, რამეთუ განიკუთნათ ბუნებითი იგი ერთობაჲ ნისი“ (გ“ მთაწმ.).

¹⁴ ზრ. *Անահան, Հայկերէն արձատական բառարան* IV, გვ. 157—162 და გვ. 1255—57.

ξ ათ $\left\{ \begin{array}{l} \rightarrow \text{q}(\zeta)\text{ათ-ანხლ} \parallel \text{q}(\zeta)\text{ათ-ხლ. აქიდან } \text{qათოღეხაღ} \text{ (განკუთნებული} \\ \leftarrow \text{გა(ზო)კუთნეა),} \\ \rightarrow \text{j}(\zeta)\text{ათ-ანხლ} \parallel \text{j}(\zeta)\text{ათ-ხლ აქიდან } \text{jათოღჟ-ჯათოღჟჰუნ} \text{ (საკუთარ-} \\ \text{რი-საკუთრება).} \end{array} \right.$

ამრიგად. „კუთნე-ისა“ და „საკუთარ-საკუთრებ-ის“ ცნებათა აღმნიშვნელი სომხური ტერმინები, მსგავსად ქართულისა, კუთე თა-საგან წარმომავლობენ. შემთხვევით, რასაკვირველია, ეს არაა, ეს გარკვეული სოციალური პირობებისა და ყოფის შედეგი უნდა იყოს.

მართალია, „საკუთრება-კუთნე-ისათვის“, როგორც კუთენილების (=собственность) განომხატველისათვის, სომხურში უმთავრესად ძველიდანვე ფალაურიდან მომდინარე *ახაჩაკას* და *ახაჩაკასოღჟჰუნ*-ია ხმარებაში (როგორც ერთ ხანს, V—VII სს-ში, „საკუთარ-ის“ გვერდით ქართულშიც ამავე წყაროდან მომდინარე „სახეპურო“ იყო, რომელსაც, აკად. ივ. ჯავახიშვილის სიტყვით, VIII—IX ს-იდან „ადამიანის პირადი საკუთრების აღსანიშნავად «საკუთარ-მა» სძლია“¹⁵). მაგრამ თვით სომხური წარმომომის *jათოღჟ* და *jათოღჟჰუნ* ამით არ მოშლილა, მას სომხეთის ცხოვრების დანარჩენ სფეროში მიეცა გასავალი.

3. გლჷხი

სოციალური ყოფის ეს ტერმინი ყოველთვის დიდ ყურადღებას იპყრობდა იმით, თუ როდის და რა საფუძველზე უნდა აღმოცენებულყო იგი და როგორაა წარმოქმნილი ის ფორმა და მნიშვნელობა, რომელიც თანამედროვე ენაში აქვს მას დამკვიდრებული.

შეკლევართა ერთი წყება მას სატომო სახელიდან მომდინარედ მიიჩნევს: ან უტნობისა, ანდა საქართველოსა თუ მის მოსახლერე მიწა-წყალზე მობინადრისაგან.

სატომო სახელიდან მომდინარედ ეგულება ის პროფ. ნ. ადონცს, რომელიც თავის ცნობილ წიგნში „Армения в эпоху Юстиниана“ იხილავს რა სომხეთის მოსახლეობის შედგენილობას, ერთგან¹⁶ წერს: „მოსახლეობის დანარჩენი ნაწილი, რომელიც არ ეკუთვნოდა წარჩინებულთ, plebs-ი, კუთხეების მიხედვით იწოდებოდა *qხqღჷღჷ-ად*, *ღჷნაკას-ად*, *იამჰჷ-ად*, *ღიხჷჰჷ-ად*, შესაძლებელია *იჷსჷ-ად* და სხვ... *Ram-ik* და *mჷ ac*, როგორც ჩანს, ეპონიმებია აბორიგენებისა *ჰჷჷჷჷჷჷ* და *მოხ-ხოი*-სა, რომლებიც დაპყრობილი იყვნენ და დამორჩილებული მოსული ელემენტისაგან და ამის გამო მათმა სახელმა მიიღო ასეთი მნიშვნელობა... *Greh-ik* სიტყვა შეეფარდება ქართულ *გლჷხ*-ს და მასთან ერთად ერთი წარმომომისაა“¹⁷.

¹⁵ ივ. ჯავახიშვილი, ქართული სამართლის ისტორია, წიგნი მეორე, ნაკვეთი მეორე, თბილისი, 1929, გვ. 392—395.

¹⁶ Н. Адонц. Армения в эпоху Юстиниана..., Тексты и разыскания по армяно-грузинской филологии, кн. XI, СПб., 1908, გვ. 436.

¹⁷ „Остальная часть населения не принадлежавшая к знати. plebs, именовалась порайшо *qხqღჷღჷ*, *ღჷნაკას*, *იამჰჷ*, *ღიხჷჰჷ*, может быть и *იჷსჷ* и пр. *Ram-ik* и *mჷ-ac*, повидимому, эпонимы аборигенов *ჰჷჷჷჷჷჷ* и *მოხ-ხოი*, которые были покорены и подчинены пришлым элементом и вследствие этого их имя получило такое значение... Слово *greh-ik* соответствует грузинскому *glaxi* и одного с ним происхождения“ (Н. Адонц, Армения в эпоху Юстиниана... СПб., 1908, გვ. 436).

აკად. ნ. მარის მიხედვითაც „ძირითადი სოციალური ტერმინები კავკასიაში ეთნიკური წარმოშობისაა. უბრალო ანუ დაბალი წოდება ჩვენა რაიონში (იგულისხმება: ბათუმი, არდაგანი, ყარსი, — ე. ა.) ქართველებთანაცა და სომხებთანაც იწოდება ადგილობრივი ფორმებით სახელწოდებისა, რომელიც ევროპის ანტიკური სამყაროსათვის ცნობილია კავკასიის ხალხის, კოლხების სახელით, ქართულად „გლებ-ის“, სომხურად — „გრებ-იკ-ისა“. იგივე შეინიშნება სხვა ეთნიკური ტერმინებისა და თვით სატომო სახელწოდების სომეხ-არამიდების მიმართ, რომლებიც ისტორიულად წინ უსწრებდნენ სომეხ-პაიებს, რომელთა დროს სომეხ-არამიდები, წინანდელი ბატონ-პატრონები მდგომარეობისა, იქცნენ დაბალ წოდებად თვით სომხებისა, ე. წ. „რაპიკ-ებად“¹⁸.

ამავე ნაშრომში აკად. ნ. მარს „შინ—შინაქან-ი“ ასევე ხალხის შთამომავლად მიაჩნია, ხოლო ქართული „გლებ-ის“ შესაებ კიდევ შემდეგს დასძენს: „ასევე ქართული სოციალური ტერმინი: „გლებ ი“, შესატყვისი სომხური „გრებ-იკ ისა“, მდაბიური წოდებრივი სახელი, იქცა ძირად, საიდანაც წარმოიქმნა ძველ ქართულში „გლახა-ი“, ახალში კი — „გლახა“, მნიშვნელობით „ცულისა, უვარგისისა“¹⁹...

ამავე შეხედულებას იცავს აკად. ნ. მარი შემდეგშიც. გლახა, როგორც უკვე განმარტებულია, იგივე „კოლხ-იაო“, წერა ერთგან და დასძენს, რომ ესევე სატომო სახელი სევანური გაბმოვნებით (გაბმოვნით), დატული ქართულში „გლებ-ის“ საბით, აღნიშნავს „გლებს“ ან „მონას-ო“²⁰.

ქართული „გლებ-ის“ სომხურთან მიმართებას აღნიშნავს პროფ. ჰრ. აკარიანიც თავის კაპიტალურ ნაშრომში — „სომეხური ენის ეტიმოლოგიურ ლექსიკონში“²¹. პროფ. ნ. აღონციისა და აკად. ნ. მარისაგან განსხვავებით იგი „გლებ-ის“ სომხურ შესატყვისს, *գլեհիկ*-ს, რაც ძველიდანვე ნიშნავს „უბრალო, დაბალი კლასის წევრს, მდაბიოს, სოფელს“, წარპოებულად მიიჩნევს *գլեհ*-ისაგან, რომელიც „უბან-ქუჩას, საზოგადო გზას“ ეწოდებოდაო. ეს სიტყვა გვხვდება ძველად ფორმითაც *գլեհ*, რაც იმავე *գլեհիկ*-ის მნიშვნელობის მატარებელია, *գլեհ*, რომელიც „ქუჩას“ აღნიშნავს და *գլեհ*, *գլի* და *գլեխ*. იგი იხმარება დიალექტებშიც (*գլეხ* და სხვ...), რომლებშიც ის „ჩირქს, ბალღამს“ ეწოდება, რითაც ის უკავშირდება ძველი სომხურის *գլեხ* და *գլեհ*-ს, რომლებიც „ფუნასა“ და „ტალახს“ ერქვა.

¹⁸ „Основные социальные термины на Кавказе этнического происхождения.

Простое или низшее сословие в нашем районе и у грузин и у армян именуется по местным формам названия известного европейскому античному миру кавказского народа — колхов, по грузински „глек-и“, по армянски — „грех-ик“.

То же самое наблюдается и в отношении других этнических терминов, вплоть до племенного названия армян-арамидов, исторических предшественников армян-հայեր, при которых армяне-арамиды, прежние господа и хозяева положения, обращены были в низшее сословие самих армян, в так называемых „рамик-ов“ (Н. М а р р. Батуми, Ардаган, Карс..., Петроград, 1922, гл. 31).

¹⁹ „Точно также грузинский социальный термин „глек“, двойник армянского грех-ик, мужицкое сословное звание, возникшее из названия народа колхов, дал корень для образования в грузинском слова древнего „глахак“, нового „глаха“ со значением „плохой, негодный“ (იქვე, გვ. 34).

²⁰ Н. М а р р. Об яфетической теории, Избр. работы, т. III, 1914, гл. 13—14.

²¹ ჯ. Ա ճ ա ո ճ ա ն, Հայերէն արմատական բառարան, Երևան, 1926—1932, II, გვ. 336—337.

სომხური *գոհ* — „ქუჩა, გზა“ ძირისა თუ ფუძისათვის ეტიმოლოგია პროფ. პრ. აქარიანს არ მოეპოვება; მიუხედავად ამისა ქართული „გლებ-ი“ (აგრეთვე „გლებურ-ი“), „გლაბა“, „გლაბაჟ-ი“ სომხურიდან მომდინარედ მიაჩნია²².

აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ სომხ. *գոհ* — „გზა, ქუჩა“ ძველ ქართულშიც მოგვეპოვება, რაც აკად. პრ. აქარიანისთვის უცნობი იყო. მას ვხვდებით X ს-ის ცნობილ „შატბერდულ კრებულში“, რომელშიც შესულია დაჩის მიერ სომაურიდან შესრულებული ერთი თარგმანი, ეპიტანე კვიპრელის კომენტარიები ფსალმუნზე. დაჩის მიერ სომხურიდან ქაშნიკად გადმოღებული რამდენიმე ფსალმუნის განმარტებას²³ დართული აქვს მთარგმნელის წერილი ანტონი მროველისადმი. ამ წერილშია შემონახული სწორედ სომხ. *գոհ* „გრეხ-ის“ სახით („ვანამავლენ მე გრეხნი იგი ძნიად საეალნი და ნიმიძელუ...“). დაჩის, ერყობა, ეს სიტყვა მის გარემოში (ტაოში) აქვს შეთვსებული ადგილობრივი გამოთქმით — „გრეხ-ით“²⁴.

გათვალისწინებული რომ იქნეს შედარება-შესატყვისობისათვის აღნიშნული ქართული მასალა, პირველ რიგში მიმოსახილავია ჩვენი ძველი წერილობითი წყაროები გამოსაკვევად კერძოდ იმისა, თუ სად, რა დროიდან და რა მნიშვნელობით ვხვდებით გლების ხმარებას ქართულში.

გაოქვეყნებული ქართული წერილობითი წყაროების მიხედვით ეს ძიება ჩატარებული აქვს აკად. ივ. ჯავახიშვილს. იგი თავის წიგნში „ქართული სამართლის ისტორია“²⁴ „გლებ-ის“ შესახებ შემდეგს წერს:

წოდებრივობის უმდაბლეს ხარისხზე „გლებნი“ (1020 წ. გელქისედეკ კზის სიგ. ქეპი II, 34, ნიკორწმიდის XI ს. სიგ., აქვე, II, 45—49. ცა მფსა დთსი *540, გვ. 307, ეამთალ. *819, გვ. 664) იღვნენ. დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსს უნდოდა მკითხველისათვის საქართველოს დიდებული მეფის ბრწყინვალე გამარჯვება ბრძოლის ველზე ცხადეყო და თავისი აზრის უაღრეს ცხოველ-მყოფელობისათვის ალტაკებული იძახის: „გლებთა იხილემცა, ოდეს არაბთა მეფენი ნოჰყუანდეს ტყუელ-ო“ (ცა მფსა დთსი *540, გვ. 307). ამაზე მეტი დამარცხება რაღა იქნებოდა, რომ არაბთა უმაღლესი პირნი, მეფენი ქართველთა წოდებრივ წყობილების უმდაბლეს საფეხურზე მდგომ გლებთა მიერ დატყვევებულნი იყვნენო, გვამცნებდა თავისი ზემომოყვანილი სიტყვებით ქართ. ისტორიკოსი. საყურადღებოა, რომ, თუ არ ვცდებით, ტერმინი გლები არც გ. მერჩულის, არც ბ. ზარზმელის, არც სხვა ძველი ავტორების თხზულებებში, არც „მტნე ქა“-ში არა გვხვდება. გ. მერჩულს ამის მაგიერ „მსოფლიონი ერის კაცნი“ და „მდაბიო“ აქვს ნახმარი (ცა გგლ ხნძთლსა, გვ. ია, 43 და ნე § ნდ, 2). „მატიანე ქა“-ს კი გლებობის აღსანიშნავად „წურილი ერი“ უწერია. სუმბატ დავითის ძე ამავე ცნებისათვის ხმარობს სიტყვებს „ერნი მსოფლიონ“-ო (ცა და უწყება, 77). თუ ეს უბრალო შემთხვევით არ აიხსნება, მაშინ უნდა ვიფიქროთ, რომ ტერმინი „გლები“ თავდაპირველად არ ყოფილა ქართ. მწერლობაში და შემდეგ შემოსულა.

²² იქვე, გვ. 337.

²³ ილ. აბულაძე, ქართული და სომხური ლიტერატურული ურთიერთობა IX—X სს-ში, თბ., 1944, გვ. 0192.

²⁴ ივ. ჯავახიშვილი, ქართული სამართლის ისტორია, წიგნი მეორე, ნაკვეთი პირველი, ტფილისი, 1928, გვ. 37—38.

როგორც ვხედავთ, ტერმინი, „გლები“, მნიშვნელობით „სოფელი, მიწის მუშა“, ქართულ ორიგინალურ ნაწარმოებთა შორის XI ს-დან დასტურდება მაოლოდ. ადრე ეს ტერმინი არც ხსენებული შინაარსით და არც სხვით, საზოგადოდ, სრულიად არ შეიფერია ჩვენს დიდ მეცნიერს.

უნდა ითქვას, რომ ხშირად არა, მაგრამ მაინც გვაქვს ამ სიტყვის ხმარება მეთერთმეტე საუკუნემდე ჩვენს მწერლობაში; იგი, როგორც ირკვევა, ადრეც არაა მისთვის უცხო. მას ჩვენ ვხედგებით უპირატესად თარგმნილ ძეგლებში, რაც მეტად მარჯვე შესაძლებლობას ქმნის, რათა თარგმანების მიმართებით სხვა ენებზე დატულ ასეთსავე ნაწარმოებებთან დადგინდეს მისი შინაარსი.

ერთი ადრინდელი ხმარება ამ სიტყვისა ჩვენ დადასტურებული გვაქვს „რიფსიმიანთა წამების წიგნში“, რომელიც, ჩვენი მოსახრებით, VIII ს-ზე უადრესი და IX ს-ზე გვიანდელი არ უნდა იყოს²⁵.

აქ ჩვენ ერთგან რიფსიმეს შესახებ თარგმანსაცა და მის სომხურ დედანში ვკითხულობთ. რომ რიფსიმეს სანახავად შეიკრიბნენ.

„და მთავარი მთავანი, იგიცა ერთი-ერთსა ჰკლებოდა და სრბით მივრდოდეს ხილვად სიკეთესა მისსა, და ახნაურნი იგი აღრეულად გლ ეხით ურთ ეტენებოდეს...“

„ზა ს ზაქარაძე ს მხობსძე აღაყანსიქი რსქაეჩაქე ქ თსაანსქ' დქმასამრე სკანქჩნი ზა ს აყასა-ლიეთი ჰაინანადაყანს ამ რიქქან ზანღსრძ, დქმასამრე ექყანქჩნი“ (§ 163)²⁶.

როგორც ჩანს, „გლებ-ის“ შესაბამისად სომხურში *ამრიქ* ია, ანუ ძველი ქართული შესატყვისებით „ერი, შფოთი, ამბოხი“. ეს „ერი, შფოთი, ამბოხი“ *აყასა-ახნაურის* საპირისპიროდ არის ნახნარი, რაც იმას გახაზავს, რომ აქ სოციალურ ფენათა დაპირისპირება გვაქვს. თუ *აყასა-ახნაური* „თავისუფალი“, ე. ი. დამოუკიდებელი კლასი ან წოდებაა, *ამრიქ-ერი*, შფოთი, ამბოხი „არა თავისუფალი, უაზრო, დამოკიდებული მასა ანუ სიმრავლეა“, რომელიც წამების წიგნით „გლებ-ად“ იწოდება. „გლები“, სხვათა შორის, წამების წიგნით ქალაქ ვალარშაპატის დაბალ მასას ეწოდება.

ამ ტერმინს ძველად ერთ-ერთ უძველეს „მრავალთავშიც“ ვხვდებით. ეს წყარო, ე. წ. სვანური მრავალთავია (A—19). რომელიც X ს-ის ბელნაწერად ითვლება. ამ ძველში შემავალ ერთ-ერთ ნაწარმოებს. რომელიც იოანე ოქროპირის სიტყვას წარმოადგენს სათაურით „ტაძრის მწერალთათჳს“, დასაწყისშივე მოეპოვება ჩვენთვის საგულისხმო სიტყვა. მოვიყვანთ აქ ნას ამ ნაწარმოების სომხური შესაბამისი ტექსტიურთ:

„ჰბაძევედ სიველოვნითა ხატსა სულიერთასა, და შეზავებდ ფერსა და ამსგავსებდ ნატსა, ვითარცა-იგი იხილნის კორციელნი, და განმოსწერედ კაცთა და პირუტყუთა და ხეთა, ფეფთა და გლ ეხითა და წარმართთა, წყობა-

„ისნყოზაიქრე ზამანსნი არილსათი ქ რილქსანს, ჰაინსიქლქ დერაიუნ ასიღ-ბანსნი ეყათსკრე სერსსკაე მარწსიე, ს აინსს მარეჩქ ს ანააილსა ს ბაიი,

²⁵ ტექსტი სათანადო ნაკვლევით ჯერ არ განოვსიქვეყნებია, ცნობა კი თავის დროზე გადავეცით განსვენებულ აკად. ს. ჯანაშიას (იხ. მისი „საქართველო ადრინდელი ფეოდალიზაციის გზაზე“, შრომები, 1, თბილისი, 1949, გვ. 162).

²⁶ *Ազգայնագիտ. Պատմութիւն Հայոց... Տիգրս, 1909, გვ. 90.*

თა და ღუაწთა, და ზდინარენი იგი სისხ-
ლისანი... (A - 19,109 გვ.).

*ქადაღორსა და იამაქსა, გარდაცოცხ
და აყათხრაჲნიჲსა, მართა და არხანგ
იღქსა*²⁷.

აქ უკვე „გლებს“ სომხურიდან „იამაქს“ უპირისპირდება. ასეთი შეფარ-
დებით ჩვენთვის საინტერესო ტერმინს ბიბლიის ერთ-ერთ წიგნში, სახელ-
დობრ, „სიბრინძო სოლომონის-ში“ ვხვდებით. ოშკურ ხელნაწერ ბიბლიაში ამ
წიგნის მე-18 თავის მე-11 მუხლში ვკითხულობთ: „მსგავსი სასჯელი იყო, რამე-
თუ მონაჲ უფლისა თანა იტანჯებოდა, და გლებსა და მეფესა იგივე ვენებაჲ
ვენებოდა“ [„*შუიჲს ირქნაქ ზაიიაკჲს ჯანღერჲს თსრაძრჲს თანჯესაქ, და ია-
მაქსჲს ქოდაღორსაჲს ონიჲს ჯარჯარსაქ*]:

აქაც, როგორც ვხედავთ, „გლებს-ს“ სომხურიდან „იამაქს“ ესწორება²⁸.
ეს ის იამაქს-ია, რომელიც, როგორც plébeს-ის ერთ-ერთი აღმნიშვნელი სი-
ტყუა, პროფ. ნ. ადონცის ეპონიმად მიაჩნია აბორიგენი ჰეპაქს-სი, დაპურო-
ბილისა და დაპორჩილებულისა მოსული ელემენტის მიერ (ნ. ზემოთ გვ. 167).
აკად. ნ. მარის აზრითაც, ეს აბორიგენი ხალაი, წინანდელი ბატონ-პატრონი
მდგომარეობისა, შემდეგში დაბალ წოდებად ე. წ. „რანიკ“-ად იქცა.

ძველ სომხურში იამაქს „სოფლის ან ქალაქის უბრალო ხალხს“ აღნიშ-
ნავს, აგრეთვე—„ლიტონსა და ვულგარს“. იგი პროფ. ჰ. ჰუმბანის მიხედ-
ვით, როგორც ეს პროფ. ჰრ. აქარიანს აღნიშნული აქვს თავის ლექსიკონში,
ფალაური *ramik-ის სესხებაა. ამ სიტყვის ძირი თუ ფუძე *ram „მრევლს,
კაცთა გუნდს თუ ხალხს“ აღნიშნავს²⁹.

ამ ტერმინზე საგანგებოდ ჩერდება აკად. ჰ. მანანდიანი თავის ნაშ-
როში „ფეოდალიზმი ძველ სომხეთში“³⁰. იწყნარებს რა პროფ. ჰუმბანის-
სეულ ამ სიტყვის ეტიმოლოგიას, იგი წერს:

„ამ ასნის შესაბამისად“ „იამაქს“-ის პირვანდელი მნიშვნელობა უნდა
ყოფილიყო უბრალო ან ნარევი ხალხი (ე. ი. მასა, ი. ა.). და მართლაც
სწორედ ამ მნიშვნელობით არის ხმარებული „იამაქს“-ი საისტორიოსა
და ლიტერატურულ წყაროებში.

ინავე წყაროების კვლევა-ძიებით ნათლად ირკვევა, რომ იამაქს-ები
შეადგენდნენ ძველი სომხეთის მოსახლეობის დაბალ ფენას და, როგორც
ასეთი, დაპირისპირებული იყვნენ *ჯინაქსან-ებ*ივით *ნაქსარა-ებ*თან,
*ასაილ-ებ*თან, *აღათ-ებ*თან და აგრეთვე სასულიერო წოდებასა და
*იოსანქს-ებ*თან...

ყურადღების ღირსია ისიც, რომ წყაროების მოწმობათა შორის ყო-
ველთვის, როცა სოციალურად უფრო მაღალი კლასების გვერდით იხსე-
ნიებიან იამაქს-ები, ზედმეტად არის მიჩნეული მათთან ერთად *ჯინაქსან-
ებ*ის (ე. ი. გლებების,— ი. ა.) მოხსენება. ეს კი გასაგებია: იამაქს-ი
თვითვე აღნიშნავდა უბრალო ხალხს და მიათითებდა ხალხის მთელ
სიმრავლეს, რომელიც არ ეკუთვნოდა აზნაურთა და სასულიერო კლასებს.
ინავე სიტყვით ფრიად ნათელია, რომ *ჯინაქსან-ობა*ც (ე. ი. გლებობაც)

²⁷ *В. Искендеряни Шкнишхиса Жалгаси... ჯათ. II, ქსნსაქს, 1882, გვ. 654.*

²⁸ ბაქარის ბიბლიით „გლებს“ შეესატყვისება „ლიტონი კაცი“, ხოლო რუსული ბიბ-
ლიით „простолюдин“ (იხ. Толковая библия. т. V, Петербург, 1908).

²⁹ *ჯ. შანაიას, ჯაქრხის არქაოლოგიის რეპერტარი. IV, გვ. 1259—1261.*

³⁰ *ჯ. შანაიას, ზინოვიტოვიჩის ჯაქსათანის... ნქსან, 1934, გვ. 149—153.*

იგულისხნებოდა... *გზასკან* ების (ე. ი. გლეხების) *ნამიქ*-ობა, როგორც ვხედავთ, უცალობელია.

მაგრამ, განა შესაძლებელია აქიდან ის დავასკვნათ, როგორც ამას ფილოლოგები ჩადიან, რომ *ნამიქ* სიტყვა და *გზასკან*-ი სინონიმებია და იხმარებიან სოციალური ერთი და იგივე კლასის აღსანიშნავად?... გვეგონია, რომ ეს საფუძველს მოკლებულია, *ნამიქ*-ი ძველ სომეურში ერქვა არა მარტო *გზასკან*-ებს (ე. ი. გლეხებს), არამედ ქალაქია ნოსაი-ლეობის დაბალ ფენასაც...

ჩენი ამ ძიებითა და ჰუმბოლდტის ზემოხსენებული ეტიმოლოგიური კომენტარიებით გვეგონია, შესაძლებელია დავასკვნათ, რომ *ნამიქ*-ი ძარითადი თავისი მნიშვნელობით დაახლოვებით შეესაბამება გერმანულ Menge, Masse-სა და რუსულ масса, масса-ს. რომელიც ხშირად იხმარებოდნენ საზოგადო, უბრალო ხალხის ახრით.

ყურადღების ღირსია, რომ ამ მხრით ოქროს ხანის (V ს. ს.—ი. ა.) სომეურ თარგმანებში *ნამიქ*-ი უმთავრესად შეესაბამება ბერძნულ ἄμμος-სა და δέμοτες-ს სიტყვებს, რომლებიც შემდგომ ქრისტიანულ ლიტერატურაში აღნიშნავენ უმთავრესად ნარცე სიმრავლეს, ამბოხსა და უბრალო ხალხს.

ანრიკავ, როგორც ვხედავთ, *ნამიქ* ი არა თუ სინონიმია *გზასკან* სიტყვისა, არამედ მიაი მნიშვნელობა უფრო ფართოა და საზოგადო.

ნამიქ-ი შეიძლება წოდებოდა არა მარტო *გზასკან* ებს, არამედ საერთოდ ხალხის მთელ სიმრავლეს, იქნებოდა იგი სოფლელი თუ ქალაქელი. უკეთუ იგი არ ეკუთვნოდა აზნაურთა ან სასულიერო ფენებს.

რადგან ძველი სომეეთი უმთავრესად მიწათმოქმედებისა და სასოფლო ქვეყანა იყო, სავსებით ბუნებრივია, რომ აქ *ნამიქ* ების დიდი უმრავლესობა *გზასკან*-ებისაგან (ე. ი. გლეხებისაგან,—ი. ა.) შემდგარიყო.

ამრიგად, როგორც ვხედავთ, აკად. პ. მანანდიანის ძიებით ძველად სომხურში მოსახლეობის დაბალი ფენის აღსანიშნავად, ზოგად სახელწოდებად ფალაურიდან სესხებული „რამიკ-ი“ ყოფილა ხმარებული, რომელიც თავის მხრით „შინაკან-საც“ ანუ „გლეხ-საც“. ე. ი. „სოფლელს“ მოიცავდა.

თუ ამ ჩვენებას ეხლა ძველი ქართულის ზემოთ მოყვანილ მონაცემებს შევედარებთ, ვნახავთ, რომ ქართული „გლეხ-ი“, ჯერ ერთი, შეფარდებულია ფალაურიდან სომხურში მომდინარე „ამბოხ-თან“ (*ამბოხ*), რაც „მასას“ აღნიშნავს. და, მეორე, მის საპირისპიროდ სომხურში ვხედავთ ფალაურიდანვე მომდინარე *ნამიქ*-საც, რაც, როგორც აკად. პ. მანანდიანი აღნიშნავდა, ჩვეულებრივ ძველ სომხურში ზოგადი სახელი იყო დაბალი კლასისა, ე. ი. მასისა.

„გლეხ-ი“, რომ უწინარეს ყოვლისა ასეთი ზოგადი მნიშვნელობის მატარებელია ძველად ჩვენში, ეს კარგად ჩანს ქართული ბიბლიის „ოშკურ ხელნაწერში“ წარმოდგენილი „სოლომონის სიბრძნის“ მე-7 თავის მე-7 მუხლიდან, სადაც იკითხება: „რამეთუ უმრწამესი იგი შესანდობელ არნ წყალობად, ხოლო ძლიერნი იგი ძლიერად განიკითხნენ“ [*Այլ նამիქն (var. խառնահայան) նსրկի ուրբուսქსան է, ჯიჳრ ჯიჳრყიქსა պანანჯხეჩქს*]. *ნამიქ*-ის ქართული შესატყვისი უმრწამესი ამ ადგილს ჰასაკის ან ხნიერების უმცირესობას კი არ გადმოსცემს. არამედ სოციალური ხარისხისას („გლეხ-ს“), როგორც ეს ხაზგასმულია „Толковая Библия“-ს კომენტარიებში

(„будут судимы с большою строгостью, чем люди „меньшие“ их по своему общественному значению и власти“, გვ. 103).

აქვე ისიც უნდა დავსძიხოთ, რომ სოციალური დაბალი თენის ასეთი ზოგადი მნიშვნელობის მატარებელი „გლეხ-ი“ ლეონტი მროველის ნაწარმოებში: „ცხოვრება ქართველთა მეფეთა და პირველთაგანთა მამათა და ნათესაეთა“ ერთგან „გლახა“-ს სახითაც გვხვდება (მარიან დედოფლის „ქართლის ცხოვრებაში“, სხვებში კი გლახაკ“-ია). აი ეს ადგილიც: „მაშინ იქმნა გლოვა და ტირილი და ტყუბა ყოველთა ზედა ქართველთა წარჩინებულთგან ვიდრე გლახადმდე“ (ნათქვამია ფარსმან ქველის მოკვლასთან დაკავშირებით, იხ. „ქართლის ცხოვრება“-... ტექსტი დადგენილი ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბილისი, 1955, გვ. 53,9).

ამ ზოგად მნიშვნელობასთან ერთად ძველად, X ს-ის გასულისათვის, ეს ტერმინი („გლეხ“-ი) კერპობითსაც არ იყო მოკლებული, სახელდობრ სოფელს, ნიშია მოქმედს ანუ გლეხს ნიშნავდა ჩვეულებრივი გავებით.

„გლეხ-ის“ ამ მნიშვნელობას ჩვენ გრ. ლეთამეტაველის ერთი ნაწარმოების გრ. ოშკელისკული თარგმანით ვიტყობთ. ეს ნაწარმოებია „სამხალე-ბელი არიანოზთა და ევნუმიანოზთა ბოროტად უწესოებისა“, რომელიც, როგორც უკვე გარკვეულია³¹ სომხურიდან არის ნათარგმნი. ამ თხზულებას ცალკე თავად დართული აქვს ავტორის შეკითხვა მოწინააღმდეგისადმი— „მალისა ფილოსოფოსისა მიმართ,“—რომელშიც საბერძნეთის წარმართული, ე. წ. ანტიკური ხანის ფილოსოფიურ მოძღვრებათა ზოგიერთი მოწინააღმდეგის განმარტებისათვის მოითხოვს ავტორი პასუხს. ავტორის ერთ-ერთი შეკითხვა ეძებს ახანას, თუ რას ნიშნავს: „ნაყოფენებით უძლებება და სიღნიონზე გლეხურთა მათ“. ამ შეკითხვებს მოსდევს ვილაც კომენტატორის ასსნა-განმარტება, თუ რა აქვს მხედველობაში შემკითხველს. იგი ასეა დასათაურებული: „თარგმანება... ზემოწერილთა მათ რიცხუელთა ძნიად გულისწმის საყოფელთა სიტყუათა“. აი რა ცნობაა მოწოდებული აქ ავტორის ზემორე სსენებულ შეკითხვაზე „გლეხურთა“-ს შესახებ: „გლეხურთა მათ-თკს.—სოლო რომელნიცა გლეხურნი იყვნეს და უსწავლენი წარმართთაგანი, იგი[ნი] შერეულად და ღნიოზად ყოვლისა ფერისა ქამასა და სუმასა შექცეულ იყვნეს ნაყოფენებით“³².

თუ რას გულისხმობს „გლეხური“, ეს კარგად ჩანს ამ ადგილის შესაბამისი სომხური ტექსტიდან, სადაც ამ სიტყვას *გლახან* შეესწორება. *გლახან* ფილოსოფიური ტერმინია. იგი შესატყვისს წარმოადგენს ბერძ. *χαιμαρδ-ისას*. მართალია, ძველ სომხურში იხმარება *კლახან-ი*-იც, მაგრამ პირველი (*გლახან*), რომელიც ბერძნულის თარგმანს წარმოადგენს (*χαιμαρδ-ი*—ძალი), უფროა გავრცელებული. ძველ ქართულ ფილოსოფიურ მწერლობაში ბერძნული ტერმინია სესხებული „კვიციელ-ის“ ან „კვიციელ-ის“ სახით. ქართველი მთარგმნელი, გრიგოლ ოშკელი, ამ სომხურ ტერმინს, *გლახან*-ს ეტყობა ჯეროვნად ვერ დაქვირვებია, იგი მიუჩნევია *გლახან*-ად, რაც, როგორც ზემოთ ვნახეთ, ძველ სომხურში აღრიდანვე აღნიშნავდა მოსახლეობის დაბალ ფენას, სოფლის უბრალო ხალხს, ძველი ქართულით რომ, ჯერ, „მდა-

³¹ ილია აბულაძე, ქართული და სომხური ლიტერატურული ურთიერთობა IX—X სს-ში (გამოკლევა და ტექსტები), თბილისი, 1944, გვ. გვ. 0194—0199.

³² ილ. აბულაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 0198.

ბიო“ თუ „მდაბური“ ეწოდებოდა და, მერმე, ჩვეულებრივი „გლეხი“ და-
კრქვა.

ამრიგად, როგორც მოყვანილ ქართულ მოწმობათაგან ირკვევა, „გლეხი“
ძველად ჩვენში ხმარებულა ფართო შინაარსით, მოსახლეობის სოციალურად
დაბალი ფენის აღმნიშვნელად, და ვიწროთი — ამ დაბალ ფენაში შემავალი ქა-
ლაქელი (რიფსიმიანთა წამების მიხედვით) თუ სოფლელი უბრალო ხალხის
ანუ „გლეხის“ ამსახველად (გრიგოლ ოშკელის თარგმანის მიხედვით). ფართო
მნიშვნელობით ხპარების შემთხვევაში მას სომხურით *համիկ* შეეფარდება,
ხოლო ვიწრო მნიშვნელობით გამოყენებისას ქალაქელი დაბალი მასის აღსა-
ნიშნავად *ამრიხ*-ი და სოფლელისა — *ჯინასკან*-ი.

თუ საიდან მოაქვს ამ ქართულ ტერმინს ასეთი მნიშვნელობა და ფორმა,
ესეც ნათლად ირკვევა ძველი ქართული მწერლობის ერთ-ერთი ისეთი ძეგლის
მიხედვით, როგორც არის ბიბლია, კერძოდ მასში შემაჯალი „სიბრძნე“ ისუ
ზირაქისი“, რომელიც ერთ-ერთ უადრინდელეს თარგმანს უნდა წარმო-
ადგენდეს.

აქ ოთხ ადგილს ვხვდებით ამ სიტყვას. მოვიყვანთ ყველას სომხურისა³³
და რუსული³⁴ შესატყვისებით მნიშვნელობის უკეთ დადგენის მიზნით.

- 1. „შვილო ჩემო, ცხორებასა გლე-
ხისასა ნუ მოუღებ და ნუცა დააშ-
რობ სტუანვითა თუალთა ნაკლულე-
ვანთასა (4,1).
...ამიქ գլխնար գլխანս ...не отказывай в
აღქათათაყ пропитании нищему
- 2. „სამი ესე ჯერი არს, რომელ
მოიძულა სულმან ჩემნან და ფრიად
მოუძიადე ცხორება იგი მათი: გლეხი
მზუაობარი და გლეხი მტყუვარი, მდი-
დარი მტყუვარი, ბერი სულელი და
ნაკლულევანი გონებითა“ (25,3-4).
...գնպարոս *აღქათათ* ...надменного нищего
- 3. „შჯობს ცხორებაჲ გლეხისაჲ
სართულთა ქუეშქ ძელისათა, ვიდ-
რელა არა ჰანადსა პირად-პირადსა
უცხოასაგან ტაბლისა“ (29,25).
Լաւ է կիանք *აღ-* *Лучше жизнь бед-*
ქათին ընդ յարկաւ *իսյախից իւրոց* *ნոց* *под досчатым*
իսյախից իւրոց *կրովом*
- 4. „უჯობეს არს გლეხი ცოც-
ხალი, რომელი ეროდის სახესა თჳსსა,
ვიდრეუღა არა მდიდარი ძვრ-ძვრად გუ-
ემული გუამითა თჳსითა“ (30,14)
Լաւ է *აღქათ* *սու-* *Лучше бедняк здо-*
ող *և զօրակոր* *ող* *ровый* *և крепкий си-*
ღ *և զօրակոր* *ღ* *ламы*

როგორც სომხური და რუსული შესატყვისებიც ადასტურებენ „გლეხი“
აქ შეესწორება სომხურ *აღქათ* („ალქატ“-ს) და რუსულ „пашин“³⁵ სა
და „дворян“-ს, ორსავე შემთხვევაში „ლარიბს“, რომელთაც ძველი ქართულით
ჩვეულებრივ „გლახაკი“ შეესატყვისებათ. ქართულ კონტექსტებში „გლეხი“
თითქმის ყოველგან „მდიდარს“ უპირისპირდება, რითაც აგრეთვე მისი „გლა-
ხაკ-ად“ მიჩნევა არავისთვის არ უნდა იყოს საეჭვო.

ნათელი უნდა იყოს ისიც, რომ ეკონომიური ასეთი გარჩევა (მდიდარი —
გლახაკი → გლეხი) საფუძველი უნდა შექმნილიყო სოციალური განსხვავებუ-
ლობისა (მეფე — გლეხი; ძლიერი — უნრწამესი; წარჩინებული — გლახაკი; ანდა: აზ-
ნაური — უაზნო, იგივე გლეხი, ე. ი. დაბალი ხალხი, მასა). ეტყობა, ასეთ

³³ Աստուծաշունչ մատենի հին և նոր կտակադրանագ..., հատ. IV, 1893, վեხեսիկ.
³⁴ Толковая библия..., т. V, Петербург, 1908.

შეფარდებას სახელწოდების მიმდინარეობაც თანა სდევს: გლახაკ → გლახა → გლახ || გლებ-ი.

ასეთია „გლების“ შინაარსისა და ფორმის ვითარება ძველ ქართულში. საიდან წარმოშდინარეობს თვით „გლახაკი“, ეს ამოსავალი ფორმა „გლებისა“, ისე როგორც უთუოდ მასთან ურთიერთობის მქონე სომხური *გლახაკი*, რომელიც, როგორც ჩანდა ძველ სომხურში მხოლოდ სოციალური მნიშვნელობით იყო აღქმული, ნათელი არაა. მარტო ის, რომ *გლახაკი*-ში, ძირად *გლახ* გამოიყოფა, რაც „ქუჩას, უბანს თუ საზოგადო გზას“ აღნიშნავს სომხურში, ვერ გახდება მარტოდენ იმის მანიშნებელი, რომ ქართული „გლახაკ—გლახა—გლებ ი“, რომელიც უფრო ვრცელი შინაარსისაა, ვიდრე სომხური, მომდინარეობდეს ამ უკანასკნელისაგან, სადაც ამათ შესაბამისად ნაფარაუდვეი სიტყვის ძირის—*გლახ*-ის—ეტიმოლოგია უცნობია.

И. В. АБУЛАДЗЕ

ИЗ ЛЕКСИКИ ДРЕВНЕГРУЗИНСКОГО ЯЗЫКА

Резюме

3. საკუთარი (СОБСТВЕННЫЙ)

На основании показаний памятников древнегрузинского языка устанавливается прежде всего первоначальное значение термина „საკუთარი“ и производных от его основы других слов. Затем дается и этимология упомянутого термина.

Выясняется, что первоначальное значение „საკუთარი“ было обозначение „специфичного, характерного (свойства), отличного и обособленного от других“, а этимологически корень данного термина увязывается со словом „კუთა—резать, отделять“. Такое происхождение данного слова подкрепляется, по наблюдению автора, этимологией соответствующего армянского термина *კատակ*, также берущего свое начало от „*հատանել*—резать, отделять“.

4. გლეგი (КРЕСТЬЯНИН)

По древним памятникам грузинского языка устанавливается значение и этого термина—„გლეგი“. В древнегрузинском он употребляется, с одной стороны, в значении „нищего, бедняка, нищего“, а с другой, в значении „простонародья, низшего слоя общества или его представителя“ (как в городе, так и в деревне).